

**ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ІСНУВАННЯ
КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1938-1939)**

**STATE-LEGAL BASIS OF CARPATHO-UKRAINIAN STATE
(1938-1939)**

Вегеш М.М.,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор, декан факультету
міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті робиться спроба дослідити еволюцію державно-правового статусу Закарпаття (Підкарпатська Русь – Карпатська Україна) з жовтня 1938 р. до середини березня 1939 р. Висвітлюється діяльність автономного уряду Августина Волошина по реорганізації судової гілки влади і прокуратури у 1938-1939-х роках. На основі значного масиву архівних та опублікованих документів аналізується антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони», руйнівні дії угорських та польських терористів, спроби ворожої агентури дестабілізувати внутрішньополітичне становище Карпатської України. Автори доводять, що такий стан справ змусив уряд Августина Волошина піти на певне згортання демократичних процесів у краї.

Ключові слова: Карпатська Україна, Сойм Карпатської України, уряд Августина Волошина, державно-правовий статус, державна прокуратура, суди, угорська іредента, шпигуни, диверсанти.

В статье сделана попытка исследовать эволюцию государственно-правового статуса Закарпаття (Подкарпатская Русь – Карпатская Украина) с октября 1938 г. до середины марта 1939 г. Освещается деятельность автономного правительства Августина Волошина по реорганизации судебной власти и прокуратуры в 1938-1939 годах. На основании значительного массива архивных и опубликованных документов анализируется антиукраинская деятельность провенгерской «пятой колонны», разрушительные действия венгерских и польских террористов, попытки вражеской агентуры дестабилизировать внутривнутриполитическое положение Карпатской Украины. Авторы доказывают, что такое положение вещей заставило правительство Августина Волошина пойти на некоторое сворачивание демократических процессов в регионе.

Ключевые слова: Карпатская Украина, Сойм Карпатской Украины, правительство Августина Волошина, государственно-правовой статус, государственная прокуратура, суды, венгерская иредента, шпионы, диверсанти.

The article attempts to investigate the evolution of the state-legal status of Transcarpathia (Subcarpathian Rus – Carpathian Ukraine) since October 1938 to mid-March 1939. It also researches the activities of the Autonomous Government of Augustine Voloshyn on the reorganization of the judicial branch of the authorities and the prosecutor's office in 1938-1939. On the basis of a large array of archival and published documents, the anti-Ukrainian activity of the pro-Hungarian "fifth column", the destructive actions of Hungarian and Polish terrorists, and attempts by the enemy's agents to destabilize the political situation in the Carpathian Ukraine are analyzed. The authors argue that this situation forced the government of Augustine Voloshin to go for a certain curtailment of democratic processes in the province.

Key words: Carpathian Ukraine, Soym of Carpathian Ukraine, Government of Augustine Voloshyn, state-legal status, state prosecutor's office, courts, Hungarian irredentism, spies, saboteurs.

Постановка проблеми. Утворення Карпато-Української держави – результат багаторічної діяльності українських

патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя. Однак не можемо не вказати, що короточасне існування авто-

номного, а згодом самостійного Закарпаття (Підкарпатська Русь, Карпатська Україна) збігалося з гострою політичною кризою у Центральній Європі, яка мала місце напередодні Другої світової війни. Закономірно, що міжнародний фактор робив свій відбиток на суспільно-політичні процеси, які відбувалися в Європі взагалі, Чехословаччині та Закарпатті – складовій її частині, зокрема. Попри складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття виборолло автономні права й будувало свою державність у союзі з чехами і словаками.

З'ясування цих та деяких інших проблем, об'єктивне і всебічне вивчення місця і ролі Карпатської України у контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни заслуговує спеціального дослідження. Віддаючи належне авторам змістовних праць з політичної історії Закарпаття, необхідно констатувати, що з'явилася велика кількість публікацій, які не тільки грішать фактичними помилками, а і заполітизованістю, що нерідко призводить до спотворення загального історико-політологічного процесу і місця у ньому Карпатської України. Вперше введені до наукового обігу документи дозволяють по-новому дивитися на події піввікової давності, радикально переосмислити попередні оцінки. Створення Карпатської України наприкінці 30-х років необхідно розцінювати у двох площинах: як суб'єкта політичних процесів, що відбувалися напередодні Другої світової війни у Центральній Європі, і як один з етапів боротьби українського народу за відновлення власної державності, урахувавши при цьому той факт, що йдеться про окрему частину українських земель.

У цьому ракурсі, на наш погляд, актуальною є постановка проблеми еволюції державно-правового статусу Карпатської України наприкінці 30-х років (боротьба політичних сил за надання краю найширшої автономії, перетворення Підкарпатської Русі у суб'єкта федерації та проголошення Карпатської України незалежною державою).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними з перших, хто зробив спробу дослідити окремі аспекти еволюції державно-правового статусу Карпатської України були активні учасники тих подій С. Росоха [1], В. Шандор [2] і П. Стерчо [3]. Однак загальним їх недоліком був брак архівних джерел та належної документальної основи. Найкраще з проблематикою був обізнаний В. Шандор, який впродовж 1938-1939 рр. очолював Представництво Карпатської України у Празі. Особливої уваги заслуговує ґрунтовне дослідження В. Маркуся [4]. Хоча у центрі уваги американського дослідника українського походження була проблема приєднання Закарпатської України до Радянської України у 1944-1945 рр., проте вчений також порушив проблему державно-правових основ Карпатської України. Деякі аспекти порушував П.-Р. Магочій [5], хоча й заперечував державотворчі процеси у Закарпатті наприкінці 30-х років. В енциклопедичному плані проблеми державотворення дослідив І. Поп [6]. Сучасний український дослідник О. Пагіря [7], вивчаючи Збройні сили Карпатської України – ОНОКС, детально зупинився на антиукраїнській діяльності угорських і польських диверсантів, які намагалися дестабілізувати внутрішньополітичне становище у краї. Деякі аспекти досліджуваної проблеми проаналізувала у своїй монографії Н. Васирина [8]. Найповніше еволюцію державно-правового статусу Закарпаття наприкінці 30-х років дослідили М. Болдижар [9], В. Лемак [10], М. Палінчак [11], М. Вегеш [12].

Формулювання цілей статті. Основною метою є дослідження важливих етапів української державності у Закарпатті, що дасть змогу простежити еволюцію державно-правового статусу краю. При цьому акцентується на впливі негативних факторів на внутрішньополітичне становище Карпатської України (антиукраїнська діяльність угорської та польської агентури, різноманітні терористичні акції тощо).

Виклад основного матеріалу. Після поразки національно-визвольних змагань у 1918-1919 рр. державно-правовий статус Закарпаття пройшов своєрідну еволюцію, основними етапами якої були: а) автономія у складі Угорщини згідно з законом № 10 «Руська Крайна» від 26 грудня 1918 р.; б) рішення Всекарпатських Народних Зборів від 21 січня 1919 р. про возз'єднання краю з УНР; в) автономія у складі Чехословаччини згідно з рішенням Паризької мирної конференції від 10 вересня 1919 р. Питання приналежності Підкарпатської Русі до Чехословаччини остаточно врегулювало мирний трактат у Сен-Жермені. Державно-правовий статус краю визначався статтями 10-13 названого договору: «Стаття 10: Чехословаччина зобов'язується, що зорганізує територію південнокарпатських русинів у кордонах, визначених Головними союзними і об'єднаними державами у межах чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю чехословацької держави. Стаття 11: Територія південнокарпатських русинів буде мати сейм самоуправління. Цей сейм буде мати законодавчу владу у справах мовних, шкільних та релігійних, а також у питаннях місцевого самоуправління та у всіх інших питаннях, який буде наділений законами чехословацької держави. Губернатор русинської території буде призначений президентом Чехословацької Республіки і буде відповідальний русинському сейму. Стаття 12: Чехословаччина погоджується, щоб службовці на русинській території призначались, по можливості, з-поміж населення цієї території. Стаття 13: Чехословаччина гарантує території русинів справедливе представництво у Законодавчих зборах Чехословацької республіки, до яких ця територія буде посилати депутатів, обраних на підставі конституції Чехословацької республіки. Ці депутати, однак, у сеймі Чехословаччини не будуть мати права голосу у жодних законодавчих питаннях, які віднесені до компетенції русинського сейму» [13].

Уряд Чехословаччини, виконуючи рішення Сен-Жерменського договору, ввів основні положення ст. 10–13 до Конституції ЧСР, прийнятої 29 лютого 1920 р. (ст. 3, п. 1–9) [14]. Ця Конституція юридично закріплювала державно-правове становище Закарпаття у рамках Чехословаччини. Необхідно погодитись з міркуваннями В. Шандора, що «між постановами Сен-Жерменського договору і Конституцією ЧСР у справі автономії є, однак, поважні розходження, як також і помилкова інтерпретація» [15]. Так, зокрема, у параграфі 3 Конституції ЧСР констатується, що «на чолі Підкарпатської Русі є губернатор, іменованій президентом Чехо-Словацької Республіки на внесок уряду і є відповідальний також Сойму Підкарпатської Русі» [16]. «Мирний договір, – писав В. Шандор, – ясно постановляє, що Губернатор краю іменується президентом держави, але зовсім не передбачає, що «на внесок уряду», тобто центральної влади у Празі. З логіки Сен-Жерменського договору випливає, що президент республіки призначає губернатора на пропозицію Сойму Підкарпатської Русі і він є відповідальний перед Соймом. Призначення губернатора президентом республіки за пропозицією празького уряду ставить його у повну залежність від влади у Празі, чим віднімаються йому його автономні привілеї. У такому випадку губернатор стає вищим державним урядовцем, якого празький уряд може будь-коли замінити іншою особою. Це міняє цілий смисл Мирного договору про «якнайширшу автономію, сумісну з цілісністю держави» [17]. На цьому порушення Сен-Жерменського договору не закінчувалися. 20 квітня 1920 р. цивільну владу у Підкарпатській Русі було передано віце-губернатору, що переконало Г. Жатковича у фікції його губернаторської посади і змусило емігрувати у США. Причому посаду віце-губернатора посів чех Я. Брейха.

Згідно зі ст. 3 Конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р. віце-губернатор спільно з губернатором підписував усі урядові

акти. Отже, фактично, в його руках була зосереджена вся повнота влади на Підкарпатській Русі. Губерніальна рада складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 членів, призначених урядом ЧСР за пропозицією губернатора. Генеральна рада розглядала всі питання, які стосувалися Підкарпатської Русі [18]. Із вищесказаного видно, що «державно-правові акти (пп. 10–13 договору від 10.X.1919, генеральний статут, конституція та інші), хоч на словах і «гарантували» автономію для Закарпаття, на ділі ж були законодавчими актами, які замість того, щоб забезпечити автономію краю, тут же обмежували її» [19].

Детально зупиняємось на основних положеннях Конституції ЧСР 1920 р. тому, що вона не втрачала свою силу до 22 листопада 1938 р. Навіть після 11 жовтня 1938 р., коли Прага призначила перший автономний уряд А. Бродія, на території краю продовжувала діяти вищеназвана Конституція Чехословаччини. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент змінив Конституцію ЧСР від 29 лютого 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій. Тоді ж була прийнята окрема Конституційна грамота Підкарпатської Русі, згідно з якою край вважався федеративною частиною ЧСР. Завдяки прийняттю цього Закону, юридичний статус Закарпаття далеко переходив рамки автономії, визначеної у Сен-Жерменському договорі та чехословацькій Конституції 1920 р. [20].

Згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р., «членам (його заступникам) Конституційного суду, якого дотепер назначував Президент Республіки на внесок Сойму Підкарпатської Русі, назначує Уряд Підкарпатської Русі» (розділ 1, частина 1, артикул 2) [21]. Урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі «виконує в усіх справах, що належать до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний Уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального уряду (артикул 3)» [22]. Згідно з артику-

лом 5, «вибори до Сойму Підкарпатської Русі будуть переведені до п'яти місяців від оголошення цього закону», а «перше засідання Сойму... скличе до місяця по виборах Президент Республіки до міста, що його визначить Уряд Підкарпатської Русі» [23]. Конституційна поправка (§1) підкреслювала: «1. Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. 2. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Сойму Підкарпатської Русі» [24]. У §2 констатувалося, що «урядову мову та мову навчання у школах на території Підкарпатської Русі встановить Сойм Підкарпатської Русі». Варто погодитися з М. Болдижаром, що «вже через кілька днів автономний уряд порушив правові норми конституції», видавши розпорядження від 25 листопада 1938 р. про запровадження на території краю української мови [25]. До цього тільки додамо, що А. Волошин не заборонив паралельне вживання назв і надписів на чеській та словацькій мовах.

Згідно з §4 глави 2 Конституційної грамоти, у компетенції чехословацького парламенту продовжували залишатися відносини з іншими країнами, питання війни та укладення миру, торговельна і тарифна політика, експорт та імпорт, грошова одиниця, обороноздатність держави, транспорт, комунікації, правне унормування господарських і фінансових справ тощо. У §9 глави 2 цього закону зафіксовано, що «1. У всіх справах, не наведених у §4, законодавчу владу на території Підкарпатської Русі виконує Сойм Підкарпатської Русі, вибраний загальним, безпосереднім, тайним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва». Сойм Підкарпатської Русі повинен був встановити устрій краю, але «у рамках правного устрою Чехо-Словацької Республіки». Що стосувалося зміни території краю, то для цього потрібна була згода 2/3 більшості Сойму. 22 листопада 1938 р. по пражському радіо виступив міністр внутрішніх справ Карпатської України

Ю. Ревай, який високо оцінив новий Конституційний Закон. «Закінчилася наша боротьба за волю народу, – говорив він, – моя радість впливає з двох причин: 1) серед найбурхливіших подій ми, як національна одиниця, захоронили себе живими; 2) починаємо нове господарське життя, тому що Підкарпаття, підкарпатський народ має ухвалену свою конституцію... Наша країна стала державою, наш народ став державним народом... Закони для нашого краю, після нашої конституції, буде ухвалювати наш Сойм. Спільні у цілій федерації є: міністерство заграничних справ, міністерство народної оборони, однак зі своєю місцевою командою, та справа державних позичок. Інакше нашою державою буде управляти Уряд нашої країни, що буде складатися тільки з синів нашого народу. При судах у Празі і Брні, що торкається нашого громадянства, всі скарги будуть полагоджуватися окремими сенатами, що будуть зложені із наших людей. Наша конституція стала законом» [26].

Автономний уряд Карпатської України, який після рішень Віденського арбітражу перемістився до Хуста, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолив А. Дутка, шкільництва – А. Штефан, комунікацій – Ю. Ревай (паралельно виконував обов'язки міністра внутрішніх справ). Останнє відомство мало вісім ресортів: господарство, залізниця, пошта, телефон, телеграф, охорона здоров'я, торгівля і промисли, громадські роботи, соціальна опіка. Особистими секретарями А. Волошина були призначені С. Росоха та І. Рогач. У грудні 1938 р. секретарем прем'єр-міністра з політичних питань став С. Клочурак, начальником департаменту персоналом надкомісар М. Лацанич, начальником відділу пропаганди В. Комаринський, начальником департаменту законодавства і застережних справ М. Кочерган, директором фінансів С. Єфремов [27].

14 листопада 1938 р., тобто ще до прийняття Конституційного Закону від 22 листопада, рішенням Президії Ради Міністрів Підкарпатської Русі була створена служба безпеки, яка підпорядковувалася винятково голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної Дирекції звернулася до А. Волошина з приводу створення у Хусті Управління поліції. Прем'єр-міністр згоду дав, однак дещо обмежив її компетенцію, звівши діяльність поліції до «служби розвідчої, заділення поодиноких ресортів та інші праці, зв'язані з відкриттям уряду» [28]. Начальником поліції було призначено надпоручника Ю. Білея. Серед завдань, які поклалися на поліцію, були: «1) забезпечити публічний спокій строгим доглядом над особами, ворожими державі; 2) охорона публічного й приватного майна та публічної моральності переслідуванням всякого роду злочинних елементів; 3) щодо зовнішнього вигляду міста, боротьба проти бруду та інших безпорядків на вулицях і прилюдних місцях за згодою з іншими відповідними чинниками» [29]. Начальник поліції Ю. Білей наказав «надати містові український характер... і до 15 грудня 1938 р. всі вивіски та надписи у Хусті заготовити українською мовою» [30].

Автономний уряд Августина Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України. Це питання висунулося на перший план після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Вже 9 листопада Верховний суд Чехословацької Республіки почав діяти у Левочі, а Крайовий суд і Державна прокуратура (офіційна назва – Державна прокуратура – М.В., М.П.) перебравися з Ужгорода до Великого Березного. Після 10 листопада віце-губернатор О. Бескид звільнив з посад велику групу чиновників, які залишилися на територіях, що відійшли до Угорщини [31]. Міністерство юстиції, що належало до компетенції прем'єр-міністра, очолив його радник Августин Дутка. Пізніше при цьому відомстві була утворена комісія на чолі з Володимиром Комаринським, яка займа-

лася юридичною термінологією «спеціально для Карпатської України» [32].

9 грудня 1938 р. Президія Верховного суду у Левочі прийняла розпорядження № 21.290-3/38, в якому вказувалося: «1) після §1-го Постійної Комісії з 2 жовтня 1938 р., ч. 226 Зб. з. і р. заряджую для поладження судової агенди про залишки судових округів, яких осідок зістався на землях відступлених Мадярщині, на час, поки не дойде до повної реорганізації судів, наступні окружні суди: окружний суд у Великому Березному; окружний суд у Нижніх Верецьких; окружний суд в Іршаві. 2) після §2, цитованого розпорядженням Постійної Комісії, заряджую для окружних судів, підпорядкованих краєвим судам, осідок яких лежить на землях забраних мадярами, наступні краєві суди: а) Краєвий суд у Великому Березному для окружного суду у Великому Березному і для окружного суду у Нижніх Верецьких для округу крайового суду в Ужгороді; б) Краєвий суд у Хусті для окружного суду в Іршаві та окружного суду у Севлюші з округів краєвого суду у Берегові» [33]. Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 р. Урядова газета Карпатської України «Нова свобода» повідомляла: «У Хусті буде <...> вищий суд і вища державна прокуратура. У Карпатській Україні будуть два краєві суди, у Хусті й Великому Березному. Окружних судів буде 10, а саме: у Великому Березному, Середнім (поки що в Анталовцях), Сваляві, Нижніх Верецьких, Іршаві, Севлюші, Хусті, Воловім, Тячеві й Рахові. На ведучих містах будуть українці, тільки у тих випадках, коли не буде кваліфікованих людей, будуть колишні чужинці. Рівночасно з цією новою організацією судівництва будуть зліквідовані суди приляглих (присяжних – М.В., М.П.)» [34].

16 січня 1939 р. автономний уряд А. Волошина видав чотири розпорядження щодо організації у краї судової справи. Вони стосувалися процедури судочинства, створення Вищого суду і Державної прокуратури, «Про станов-

лення осідків і обводів судів та урядів публічної обвини» та нормативний акт, пов'язаний із виконанням у краї «Закону про охорону республіки». 21 лютого 1939 р. А. Волошин видав останнє розпорядження уряду щодо судівництва, згідно з яким деякі села з одного судового округу включалися до іншого. Про судівництво Карпатської України юрист М. Брацайко писав: «Судівництво наше має бути перейняте відданістю та посвятою для судових справ. Воно має мати перед очима стару римську засаду: справедливість є основою (фундаментом) держави. Ми мусимо стреміти до того, щоб цей фундамент був сильний, непохитний мов скала гранітова. Так має і так мусить бути» [35].

Протягом усього часу існування Карпатської України на теренах краю активно діяла угорська агентурна сітка, Закарпаття буквально заповнили угорські шпигуни і диверсанти. Державна прокуратура у Великому Березному повідомляла 22 грудня 1938 р., що «був жандармською станицею у Гукливному затриманий Василь Губаній, котрий <...> прилюдно агітував проти влади Карпатської України та її прем'єра, при чім ... роздавав часопис «Дневник» [36]. Державною прокуратурою була відкрита кримінальна справа стосовно осіб, які агітували проти уряду А. Волошина і за приєднання с. Підгоряни до Угорщини [37]. 30 листопада 1938 р. Юрко Гордубей переконував жителів с. Чорний Потік, що «без Ужгорода і Мукачева не можемо жити» і що у цьому винен тільки Августин Волошин [38]. Крайовий суд у Великому Березному 8 грудня 1938 р. засудив Ю. Кляйсера і Ю. Пашкуляка, звинувачених державною прокуратурою «за злочин змови проти республіки <...> Обоих їх вислав дня 4 листопада 1938 р. з Радванки звісний фенциківець Крайняк на нашу верховину, щоби по наших селах збирали у громадян підписи за прилучення цілої Карпатської України до Мадярщини... Дав їм 12 порожніх формулярів з надписом: «Берні уряд в ...», а також передав їм список громад положених на лінії

Ужгород – Ужок. На дорогу дістали також 200 кч. І мали обходити всі села, наведені у списку, скликати селян і агітувати за прилучення до Мадярщини. З тими інструкціями заїхали до Ужоку а відти пішки до Волосянки, зібрали підписи, але зараз їх жандарми арештували... Обвинені і перед жандармерією і десь перед сенатом до вини зовсім призналися і дістали за те кожний по 2 роки в'язниці» [39].

Зацікавилася Державна прокуратура античеською та антиукраїнською діяльністю проугорських священиків. Зокрема «о. Сілвай Нестор весь час пропагує поміж селянами на підставі радіоголошень з Будапешта» [40]. Пістряловський священик Іван Йосиф 29 жовтня 1938 р. «проголосив, що солодкого чоловіка Бродія скинули з міністерського предсідництва, а на місто нього поставили Волошина. Волошин битанг, злодій, він нас продасть. Коли би була завтра неділя, то я сам пішов би до Ужгорода і сам його заб'ю» [41]. За проугорську агітацію був затриманий ужоцький священик Золтан Шолтес [42]. 28 грудня 1938 р. парох із Пацканьова Іван Міня був затриманий «за злочин підготовки до зговору проти республіки» [43]. Священик Іжак Емерик під час богослужіння закликав людей приєднати Тячів до Угорщини [44]. І таких прикладів можна назвати чимало. Окружний начальник у Перечині 24 грудня 1938 р. переконував А. Волошина «... щоби священики, близькі духом до мадяр, були попереложувані на аж третій округ, щоби прийшли між зовсім нових незнайомих людей, між якими не посміють агітувати...» [45].

Державна прокуратура у Великому Березному розпочала кримінальну справу проти окремих громадян, які звинувачувались в образах на адресу А. Волошина та очолюваного ним уряду. Водій Філак називав уряд «українською бандою» [46], а Єлизавета Гроскопф 24 грудня 1938 р. заявила, що «Волошин дурний і ціла влада дурна» [47]. Щось подібне сказав Самуїл Швіммер, але А. Волошин запевнив, що не бажає «дальшого поступування у тій справі» [48]. Український лідер ставив

себе вище за різні плітки та інтриги, які майже не припинялися. Однак, яким би чином не поступав А. Волошин у подібних ситуаціях, вони, без сумніву, породжували невпевненість у малосвідомих верствах населення, підривали авторитет влади. У відповідь на це служба преси і пропаганди вела свою власну контрпропаганду. Саме з цієї причини видавалися листівки, в яких возвеличувався А. Волошин, його діяльність [49]. Необхідно зазначити, що чехословацька служба безпеки теж збирала компрометуючі матеріали на А. Волошина, як раніше на А. Бродія [50].

Міжнародне становище Карпатської України значно ускладнювали безперервні напади угорських і польських терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М. Горті, яка «започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил» [51]. Однак на перших порах Берлін не давав згоду на відкриту інтервенцію і угорський уряд обмежився засиланням терористичних груп на міста і села Карпатської України. Через деякий час до них приєдналися також польські диверсанти.

За підсумковим звітом майора Анкерштайна, у результаті польських диверсійних дій на території Карпатської України було знищено (або пошкоджено) 12 автомобільних мостів, одну греблю, телефонний комутатор та будинок пошти. В одному місці були пошкоджені залізничні колії та лінії електропередач високої напруги. У 27 місцях були пошкоджені телефонні лінії. Ці дії викликали повний безлад і навіть паніку у рядах чехословацьких жандармів, військових підрозділів та прикордонних служб у північній, гористій частині Закарпаття. За даними командуючого акцією «Лом», втрати неприятели становили 23 вбитих, 15 поранених, 20 полонених, доставлених на територію Польщі, та 5 полонених, роззброєних і відпущених на місці. Втрати з боку учасників акції становили 11 загиблих (з них 8 вбитих та 3 розстріляних) і 7 поранених.

Три особи (з них двоє поранених) потрапили у полон, а ще три – зникли безвісти [52]. Однак ці дані важко вважати точними. Має рацію, безперечно, Д. Домбровський, коли стверджує: «До усієї наведеної інформації як про власні втрати, так і про втрати неприятеля слід ставитися дуже обережно, оскільки вона відрізняється від зведень, складених чехословацькою стороною. Не відомо також, чи точним є список польських втрат. У зведеннях II відділу Головного штабу немає даних про долю провідників, які не були зареєстровані як учасники акції. Їхня функція часто залежала від поставлених завдань. Здається, що дехто був зацікавлений лише у позитивному результаті акцій, часто відмовляючись від участі у небезпечних або ризикованих операціях...» [53]. Загальний баланс фінансових втрат на акцію «Лом» становив приблизно 250 тисяч злотих [54]. Незаперечним є факт, що «гібридну війну» Польщі у Карпатській Україні не вдалося приховати. Влада Чехословаччини оприлюднила інформацію на цю тему, яка потрапила до закордонної преси, що суттєво ускладнювало тогочасні чехословацько-польські відносини. Головне, чого добивалася польська влада – встановлення спільного угорсько-польського кордону, але цього наприкінці 1938 року досягти не вдалося. Це буде зроблено тільки у березні 1939 року, коли гортистські війська повністю захоплять територію Карпатської України.

Активною була й участь карпатських січовиків у боротьбі з угорськими і польськими терористичними угрупованнями. Нерідко проводилися спільні бойові операції підрозділів STOS та відділів Карпатської Січі зі знешкодження терористів і диверсантів. Одна з них завершилася розгромом групи Йозефа Према. Така сама доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Було взято у полон 24 старшин, 62 підстаршин і понад 200 рядових терористів. Свідченням масовості угорських терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною про-

куратурою станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів. А 3 січня цього ж року великобичківські січовики під керівництвом районного коменданта поручника П. Волощука навіть затримали двох шпигунів – Андрія Бойду та римо-католицького священника з Румунії, які мали намір переслати у Будапешт прохання про приєднання Закарпаття до складу Угорщини [55].

20 листопада 1938 р., згідно з наказом А. Волошина, у Карпатській Україні був утворений концентраційний табір Думен поблизу Рахова. До нього могли потрапити «дезертири та втікачі з заграниці» і «політичні провинивці з нашого краю...» [56]. Що ж являв собою цей табір? Словацький письменник Ф. Іванчо, який від другої половини грудня 1938 р. знаходився у таборі, писав, що «Думен можна назвати концтабором лише умовно... У думенському таборі бракувало те основне, без чого не обходяться справжні концтабори, якими є: подвійна огорожа з колючого дроту навколо табірної площі, навколо табору заборонна площа – зона; на кутах табору – сторожові вишки з озброєними вартівими; страва – за процентами виконаної денної норми; робочий день – 12 годин у кожному пору року» [57]. Інший очевидець тих подій, Микола Бандусяк писав, що у таборі «охорони не було, ізольовані могли легко втекти» [58]. Отже, думенський табір важко назвати концентраційним на зразок нацистських чи сталінських. Його створення було актом більш символічним, ніж місцем катування і знешкодження інакомислячих. Підтвердженням цієї думки є той факт, що на Думені не засвідчено жодного вбивства засланих туди порушників закону [59]. Сучасний дослідник Василь Лемак констатував, що «концтабір став місцем інтернування для інакомислячих, у першу чергу – русофільської орієнтації» [60].

На 12 лютого 1939 р. були призначені вибори до Сойму Карпатської України. Про це повідомило Міністерство внутрішніх справ Карпатської України 12 січня 1939 р. В оголошенні МВС вказувалось,

що «вибори відбудуться на основі частини I і III закону ч. 330–1920 Зб. з і р. по тексту закону ч. 126–927 Зб. з і р. Виборчі списки будуть, починаючи днем 19 січня 1939 року, впродовж 8 (восьми) днів виложені у всіх громадських урядах до прилюдного наглядання. Листа кандидатів має бути... подана партіями в двох примірниках найпізніше 21 дня перед днем виборів т. є. в неділю 22-го січня 1939 до 12 години в полудне предсідникові краєвої виборчої комісії в Хусті» [61]. Деякі історики у такому рішенні уряду вбачають грубі порушення: «З юридичної точки зору, це не вписувалось ні в які міжнародно-правові норми процедури виборів» [62]. Однак оголошення про вибори було опубліковано не 20 січня, а 12 січня 1939 р., тобто за десять днів до початку виборів. Отже, правопорушень з боку уряду не було. Інша справа, вибори проходили на безальтернативній основі, що свідчило про відхід уряду А. Волошина від демократії. 16 січня 1939 р. було іменовано голову Краєвої виборчої комісії П. Калинюка та його заступника М. Лацанича [63]. Вибори закінчилися повною перемогою представників українського напряму, об'єднаних в УНО, що дало право уряду Карпатської України скликати Сойм – перший український парламент в історії краю.

У зв'язку з різким погіршенням міжнародної обстановки і фактичним розпадом Чехословаччини, А. Волошин 14 березня 1939 р. проголосив незалежність Карпатської України, яку наступного дня ратифікував Сойм. До остаточного рішення Сойму Карпатської України владу незалежної держави представляли: прем'єр-міністр А. Волошин, Ю. Ревай (закордонні справи), Ю. Перевузік (внутрішні справи), С. Клочурак (господарство), Ю. Брацайко (фінанси і комунікація), М. Долинай (здоров'я і соціальна опіка). 15 березня 1939 р. розпочав роботу Сойм Карпатської України. Головою було обрано А. Штефана, заступниками голови Ф. Ревая і С. Росоху, секретарем М. Кочергана.

Сойм Карпатської України прийняв Конституційний Закон Ч.1:

§1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§2. Назва держави є: Карпатська Україна.

§3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.

§4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півполі і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законодавцю.

§7. Державний гімн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна...».

§8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття [64].

Після прийняття цього закону Сойм Карпатської України 22 голосами обрав А. Волошина президентом Карпатської України, який після складення присяги, іменував новий уряд у складі: прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Ю. Ревай, міністр внутрішніх справ Ю. Перевузік, міністр господарства і оборони С. Клочурак, міністр фінансів та комунікацій Ю. Брацайко, міністр здоров'я і соціальної опіки М. Долинай, міністр освіти й релігійних справ А. Штефан. Після прийняття цих актів Сойм відстрочив своє засідання.

Рішення Сойму у черговий раз змінили державно-правовий статус Карпатської України. З цього часу, хоча деякою мірою символічно, Карпатська Україна перестала бути складовою частиною федеративної Чехословаччини і стала незалежною державою. «Проголошення повної незалежності Карпатської України, – писав представник уряду А. Волошина у Празі В. Шандор, – було важливим державно-політичним актом, хоч не мало міжнародного визнання, бо на це не було

часу. Воно було найвищим проявом волі населення, згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Це стосується всіх українських земель і всього українського народу. У силу історичних умов поодинокі території України були довгими віками відокремлені від себе і від свого матірнього центру Києва. Всупереч тому Всенародні Збори у Хусті у 1919 р., подібно як і парламент Західноукраїнської Народної Республіки у 1919 р., Національні Ради Буковини й Бесарабії у 1918–1919 рр. у своїх політичних рішеннях декларували свою соборно-державну єдність з центральною Україною. Такі прояви державності українців на всіх землях України демонструють серйозний міжнародно-правовий аргумент і силу державно-визвольної боротьби» [65].

Висновки. Отже, наприкінці 30-х років державно-правовий статус Карпатської України пройшов своєрідну еволюцію. До прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 р. про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців на території краю була чинна Конституція ЧСР від 29 лютого 1920 р., в основі якої знаходились рішення Сен-Жерменського мирного договору. З проголошенням 14 березня 1939 р. незалежності, а 15 березня ратифікації цього рішення Союзом, Карпатська Україна перестала бути суб'єктом

федерації, перетворившись у незалежну державу. Протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла проугорська «п'ята колона», антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації у 1938-1939 рр. Карпатську Україну наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Чехословацький і український уряди доклали всіх зусиль, щоб чинити опір ворожій пропаганді, намагалися реформувати суди та прокуратуру. Важке внутрішнє становище краю і необхідність консолідації всіх патріотично налаштованих сил, змусили уряд А. Волошина піти на певне згортання демократичних процесів, яке проявилось у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Союму, закритті деяких проугорських видань, товариств, відкритті концтабору. Без таких рішучих заходів країна могла потонути в анархії та всюдозволеності.

Попри значну кількість монографій та статей, які присвячені державотворчим процесам у Карпатській Україні наприкінці 30-х років, потребують більш ґрунтовного дослідження питання становлення і розвитку державної служби, правоохоронних органів, зокрема української поліції. На сьогодні також відсутні праці, в яких би аналізувалися державотворчі процеси у Словаччині після її виходу з ЧСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Росоха С. Союз Карпатської України. Вінніпег, 1949. 82 с.; його ж: Спомини: Події та люди на моєму шляху. Торонто – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. 92 с.
2. Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз. 292 с.; його ж: Карпатська Україна – зфедерована держава. Нью-Йорк, 1968. 62 с.; його ж: Спомини. Т. 2: Карпатська Україна 1939-1945. Ужгород: МПП «Гражда», 2000. 245 с.
3. Стерчо П. Національне відродження Карпатської України. Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. Мюнхен, 1955. С. 188-210.
4. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944-1945. К., 1992. 112 с.
5. Магочій П. Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2006. 120 с.
6. Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. 431 с.
7. Пагіря О. Карпатська Січ: Військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 010. 152 с.

8. Василина Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни: Нове бачення подій. Ужгород: Карпати. 2008. 224 с.
9. Болдижар М. Вхідження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус. Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919-1945 роках: Матеріали наукової конференції. 3-4 жовтня 1996 р. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету у справах преси та інформації, 1997. С. 14-22.
10. Лемак В. Сойм Карпатської України. Події березня 1939 р. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. Ужгород, 1995. С. 310-317.
11. Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та у Східній Словаччині у 20 – середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996; Палінчак М.М., Болдижар М.М. Релігія і церква на Закарпатті в 20-30-х рр. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. Ужгород, 1995. С. 437-447.
12. Вегеш М. Карпатська Україна: Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.; його ж: Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів – Хуст: ЗУКЦ, 2004. 414 с.
13. Конституційний Закон про автономію Карпатської України з 22-го листопада 1938 р., прийнятий Парламентом Чехо-Словацької Республіки / Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів: За вільну Україну, 1994. С. 235-242.
14. Там само.
15. Шандор Вікентій. Спомини. Т. 1: Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП Гражда, Карпатський Союз, 1996. С. 44.
16. Там само.
17. Там само. С. 44-45.
18. Стерчо П. Названа праця. С. 235-236.
19. Там само. С. 236.
20. Маркус В. Політична і державно-правна еволюція українського Закарпаття. Ужгород: Гражда, 1994. С. 33.
21. Стерчо П. Названа праця. С. 236.
22. Там само. С. 236-237.
23. Там само. С. 237.
24. Там само.
25. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 150.
26. Нова свобода. 1938. 27 лист.
27. Там само. 23 груд.
28. Там само. 26 лист.
29. Там само.
30. Там само.
31. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945) / Ред. колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 284.
32. Там само. С. 284-285.
33. Нова свобода. 1938. 27 груд.
34. Там само. 1938. 22 груд.
35. Там само. 1939. 7 січ.
36. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО) // Ф. 17. Оп. 2. Спр. 336. Арк. 1.
37. ДАЗО // Ф. 3. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 2.
38. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 6.
39. Нова свобода. 1938. 13 груд.
40. ДАЗО // Ф. 3. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 30.
41. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 8.
42. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 170. Арк. 5.
43. Там само. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 1.
44. Там само. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 31.
45. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 1-2.
46. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 1.
47. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 179. Арк. 1.
48. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 2.
49. Там само. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 1-2.

50. Archiv Ministerstva zahraničnich vecí. Praga. Karton 655.
51. Химинець Юліан. Закарпаття – земля української держави. Ужгород, 1992. С. 89.
52. Домбровський Даріуш. Польща і Закарпаття: 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. С. 206.
53. Там само.
54. Там само. С. 217.
55. Пагіря Олександр. Названа праця. С. 76-77.
56. ДАЗО // Ф. 3. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1.
57. Іванчо Ф. Мої спостереження. Закарпатська правда. 1992. 2 груд.
58. Бандусяк М. Правда і вигадки про Думен. Закарпатська правда. 1992. 2 груд.
59. Більш детально див.: Вегеш Микола. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: В 2 тт. Т. 2. Ужгород, 1997. С. 128-129.
60. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945). С. 286.
61. Стерчо П. Названа праця. С. 122.
62. Болдижар М. Названа праця. С. 122.
63. Стерчо П. Названа праця. С. 123.
64. Там само. С. 136
65. Шандор В. Названа праця. С. 351.